

BIOGRAFIJA NALAZA „RITUALNE GRUPE“ SA MEDVEDNJAKA*

Natalija Ćosić

Centralni institut za konzervaciju u Beogradu

Apstrakt: Razumevanje toga kako institucije razvijaju, usporavaju ili usmeravaju određene procese i na koji način različiti postupci, težnje i procedure doprinose formiranju formalizovane slike prošlosti blisko je povezano sa preispitivanjem praksi proizvodnje znanja u arheološkoj disciplini. Na primeru nalaza grupe artefakata koja je definisana kao „ritualna grupa“ sa neolitskog lokaliteta Medvednjaka, kod Smederevske Palanke, razmotreni su različiti načini kako konvencije i prakse arheološkog istraživanja, u sprezi sa produktima terenskog rada, terenskim dokumentima, izveštajima i podacima, postaju važni za oblikovanje interpretacije nalaza i formiranje arheološkog znanja. U radu će biti istraženi različiti aspekti formiranja biografije nalaza, oslanjajući se na teoriju aktera i mreža.

Ključne reči: artefakti, arheološki podaci, teorija aktera i mreža, materijalna kultura, biografija predmeta, arheološka dokumentacija

Originalan naučni rad
UDK 902.4
903”634”(497.11)
Primljeno: 08.06.2015.
Prihvaćeno: 28.08.2015.

Natalija Ćosić
Centralni institut za konzervaciju u Beogradu
Terazije 26
11000 Beograd
natalija.cosic@gmail.com

* Zahvaljujem se profesor Aleksandru Palavestri i Moniki Milosavljević na savetima i diskusiji.

BIOGRAPHY OF THE FIND OF “RITUAL GROUP” FROM MEDVEDNJAK

Natalija Ćosić

Central Institute for Conservation in Belgrade

Abstract: *The understanding of the ways in which institutions contribute, impede or divert the processes, and of the diverse aspirations and procedures of creating a formalized representation of the past, is intimately linked to the analysis of the practices of knowledge formation in the archaeological discipline. The case study of the group of artefacts defined as a “ritual group” from the Neolithic site Medvednjak near Smederevska Palanka, presents diverse ways in which conventions and practices of archaeological research, along with the products of fieldwork, field documentation, reports and data, become highly relevant in shaping the interpretation of the find and formation of archaeological knowledge. Tracing the history of the find from Medvednjak, the paper explores various aspects of formation of the biography of the find, informed by the actor-network theory.*

Key words: *artefacts, archaeological data, actor-network theory, material culture, biography of objects, archaeological documentation*

Original scholarly article

UDC 902.4

903”634”(497.11)

Received: 08.06.2015.

Accepted: 28.08.2015.

Natalija Ćosić

Central Institute for Conservation in Belgrade

Terazije 26

11000 Belgrade

natalija.cosic@gmail.com

Predmeti koji su svuda oko nas neodvojivi su deo društvenog okruženja. Ova rečenica je dovoljno opšta da kroz istorijat proučavanja materijalne kulture postane i opšte mesto svih uvodnih paragrafa, nekada bez preteranog preispitivanja svih njenih značenja, uglova gledanja i pitanja koja proističu iz takvog odnosa. Uloga materijalne kulture i njene dejstvenosti u društvenom okruženju je deo mnogobrojnih istraživanja tokom poslednjih decenija (Appadurai 1986; Kopytoff 1986; Miller 1987; Burdije 1999; Attfield 2000). Međutim, određeni autori su počeli da postavljaju pitanja o tome u kojoj meri i na koji način su predmeti zastupljeni u savremenim antropološkim ili sociološkim istraživanjima materijalne kulture (Miller 1987; Olsen 2003; 2010; Hodder 2012). Olsen u svojim istraživanjima uloge materijalne kulture smatra da su predmeti, njihovi životni ciklusi i biografije bili deo društveno-humanističkih studija, ali u pozadini i bez pridavanja velikog značaja samim artefaktima. On se pita zašto i na koji način je materijalna kultura postala sporedni kolosek tih istraživanja. Iz ovih razloga došlo je do potrebe za egalitarnijim pristupom, koji počiva na premisi da su predmeti kao deo materijalne kulture jednaki svim ostalim učesnicima društvenog okruženja – ljudima, prirodi i životinjama (Olsen 2003).

Bez obzira na oscilacije statusa materijalne kulture u istraživačkim procesima, ipak je arheologija kao disciplina u kontinuitetu, skoro tvrdoglavo bila blisko povezana sa predmetima. Olsen dalje objašnjava da je nekada davno, na počecima discipline, postojalo vreme kada su arheolozi bili u bliskoj sprezi sa materijalnom kulturom, i to do mere koja bi mogla da se nazove čak opsesivnom, mada to nije bio teret samo arheologije već i mnogih srodnih, susednih disciplina (Olsen 2003, 89). Uloga materijalne kulture i zainteresovanost za nju menjale su se kroz istoriju arheologije u skladu sa teorijskim promenama, te su predmeti bili centralizovani, odnosno marginalizovani u zavisnosti od dominantnog kulturno-istorijskog, procesnog ili postprocesnog pravca (Olsen 2003, 2010; Shanks i Tilley 2007). Stoga, materijalna kultura se u radovima o istoriji discipline kretala od sveta predmeta, preko sveta kultura, društvenih sistema i ideja, koji su dostupni samo kroz dijalog i posmatranje učesnika. Pored toga, u ranim fazama arheološkog saznanja postojala je određena senka nad onima koji su proučavali samo predmete, budući da je tada proučavanje materijalne kulture počivalo na ideji da materijal „govori za sebe“ i da arheolozi ne mogu dosegnuti daleko u interpretaciji nalaza, naročito ne do kulturnog ili religijskog aspekta (Olsen 2003; Палавестра 2011, 144).

U svetlu uvodnog dela, polazište rada je pitanje kako prevazići opravdanu stigmatu i potencijalne opasnosti pri stavljanju akcenta na artefakte u arheologiji? Početna pozicija je preispitivanje načina na koji konvencije i prakse arheološkog istraživanja, vođene i omeđene različitim formalnim produktima terenskog rada, terenskim dokumentima, izveštajima i podacima, postaju važne za oblikovanje interpretacije nalaza i za formiranje arheološkog znanja (Lucas 2001, 9; Pruitt 2011). U tom procesu preispitivanja ponovo izvire pitanje o odnosu predmeta i ljudi kao i načinu na koji se oni dovode u istu ravan putem raznih konvencija, procedura ili njihovih varijacija. Stoga, u radu će posebna pažnja biti posvećena tome kako ljudi i predmeti modifikuju jedni druge, naročito u kontekstu arheološkog otkrića, prevođenja informacija u podatke i interpretacije nalaza, posredstvom formalnih i neformalnih pravila i kodova profesije (Yarrow 2003, 66–67).

Praćenjem procesa istorijata predmeta, cilj rada je da se istraži kako mreže (*sensu* Latur) utiču:

- Na građenje korpusa relevantnih podataka i formiranje biografije predmeta;
- na to kako se značaj, atributi i značenje artefakata menjaju kroz *pomeranja* (*sensu* Latur) u različitim mrežama podataka.

Pre svega, ovo dotiče pitanje o nastajanju podataka u istraživačkom procesu i o njihovom konsolidovanju. Potom, razmatraju se i promene koje nastaju u zavisnosti od faza istraživanja, te podaci stižu različita oblička i značaj. U radu, ovaj proces će biti razmatran na primeru nalaza grupe artefakata pronađene 1968. godine na neolitskom lokalitetu Medvednjak, nedaleko od Smederevske Palanke. Međutim, grupa nalaza je u različitim izvorima podataka i nivoima istraživačkog procesa različito imenovana, opisana i atribuisana: kulturna skupina, ritualna grupa ili nije imenovana, ali je ujednačeno okarakterisana kao grupni nalaz kulturne namene. Usled ovih razlika, za potrebe rada predlažem da se koristi termin *Grupa artefakata*, koji podrazumeva skup artefakata pronađen prilikom sondažnih istraživanja 1968. godine u sondi VIII, aneks 4 (terenski izveštaj 2). Predložena sintagma će biti upotrebljena samo onda kada u korišćenom izvoru ne postoji na drugačiji način definisan naziv nalaza.

BIOGRAFIJA NALAZA KROZ MREŽE PODATAKA

Istorijat predmeta je koristan osnovni alat za praćenje stvaranja biografije predmeta (Kopitoff 1986). Pored mogućnosti sagledavanja opštih karakteristika, istraživanje istorijata predmeta može služiti i za identifikovanje faza i polja

korišćenja, promena u značaju, odstranjivanje iz cirkulacije i interakcije, pa ponovno oživljavanje i aktualizovanje artefakta. Kao što arheološki materijal ne „govori za sebe“, tako i arheolozi ne iskopavaju podatke, već oni nastaju kao rezultat različitih zapažanja o tim predmetima koji se pronadu na terenu. Međutim, posmatranje kroz prizmu biografije predmeta suočava nas sa mnoštvom raznorodnih podataka, iz raznih izvora. Postoje najmanje tri različita aspekta istorije nalaza *Grupe artefakata* koji mogu da se dovedu u vezu sa različitim kategorijama podataka o arheološkom materijalu.

Prvi deo istorije arheološkog nalaza odnosi se na trenutak njegovog pronalaska na terenu i, s njim u bliskoj sprezi, na svu terensku dokumentaciju koja ima za cilj da prevede pronađeno u podatak. Taj akt upravo služi tome da se različite beskonačne opservacije jednog artefakta – dužina, težina, boja, materijal, tehnika izrade itd. – artikulišu i prenesu u čitljivu formu – tekst, znak, sliku itd. Ovaj nivo teorije konstituiše ono što će biti definisano kao arheološki podatak koji se kasnije može koristiti dalje u istraživanju. Sledeća faza u biografiji predmeta može biti povezana sa teorijom srednjeg nivoa, koja povezuje arheološke podatke sa procesima koji su se odvijali u prošlosti, antropogenim i prirodnim, a koji utiču na formiranje arheološkog nalaza (Thomas and Kelly 2006, 51–55). Na primeru *Grupe artefakata*, to podrazumeva različite primarno interpretirane podatke koji su objavljeni u člancima i u drugim tekstovima, kao vid saopštavanja naučnih činjenica i rezultata istraživanja. Sledeći nivo u radu odnosi se na izlazak činjenica i podataka van osnovnih definisanih okvira. Rezultat toga jeste formiranje novih podataka, interpretativnih konteksta ili promena polja i osnovne oblasti u kojoj je podatak nastao, te za posledicu dolazi do dodavanja novih slojeva ili njihovog oduzimanja u značenju predmeta.

Biografiju nalaza *Grupe artefakata* sa lokaliteta Medvednjak moguće je generisati iz tri skupa informacija, koje prema svojim karakteristikama formiraju različite mreže podataka. Svaka od mreža odnosi se na neke aspekte i faze „životnog ciklusa“ ovih artefakata. Mreže podataka 1 i 2 organizovane su tako da su informacije iz svakog izvora strukturirane u celinama, i to:

1. Opšte informacije (o početku i povodu istraživanja ili o širem istraživačkom kontekstu);
2. *Grupa artefakata* – sadržaj i kontekst nalaza;
3. Artefakti, drugi nalazi ili drugi relevantni detalji iz izveštaja koji se dovode u vezu sa stavkom 2.

Mrežu podataka 3 čine izvori koji su raznorodni po poreklu i nameni, ali su grupisani u jedan skup prema načinu na koji su povezani sa interpretacijom *Grupe artefakata* ili s korišćenjem njenih elemenata, te nije moguće ispratiti ponuđeni obrazac za prve dve mreže.

MREŽA PODATAKA 1 – OSNOVNA DOKUMENTACIJA

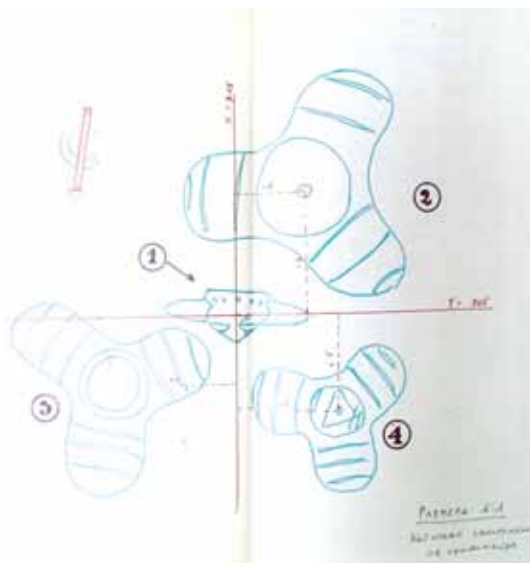
Prva mreža podataka formirana je na osnovu dokumentacije Narodnog muzeja u Smederevskoj Palanci. Podaci su prikupljeni iz dva terenska izveštaja – br. 38? i 38¹, kao i na osnovu foto-dokumentacije – album br. 1.

Terenski izveštaj 1 (TI 1), u arhivi Muzeja zaveden kao terenski izveštaj 38?, a naslovljen kao „Izveštaj o nalazu kultne skupine na lokalitetu Medvednjak, 30. oktobar 1968“, sadrži pojedinosti o pronalasku i otkriću kultne skupine.

1. Izveštaj počinje opisom povoda izlaska na teren i istraživanja lokacije na kojoj će kasnije biti pronađen nalaz kultne skupine:

„Zemljoradnik Branko Marjanović je 29. oktobra 1968. godine obavestio Upravu Muzeja da je na svojoj njivi 'Čair', oko 3 km severno od Palanke prilikom kopanja zemlje za ciglu naišao na više keramičkih predmeta. Sledećeg dana, 30. oktobra, ekipa Muzeja sastavljena od direktora Radeta Miloševića, Voje Krsmanovića, Voje Novakovića i Ace Novakovića, izašla je na lice mesta gde je dalje kopanje jame za ciglu teklo pod njihovom kontrolom.“

2. Zatim se u izveštaju navode detalji zanimljivog nalaza. Ističe se da se na dubini od 70 cm naišlo na delove mnogobrojnih sudića pritisnutih lepom crvene boje, ispod kog se nalazio pepeo. U ovom materijalu je pronađeno četiri predmeta, neposredno jedan uz drugi, koji očigledno čine celinu: tri tronošca² (od kojih na jednom nedostaje poklopac na gornjem delu, a drugi je očigledno goreo, jer je u gornjem delu de-

Slika 1. Fotografija skice položaja kultne skupine prema izveštaju 1 (autor, Natalija Ćosić)

1 Kako ne bi dolazilo do konfuzije prilikom izlaganja činjenica, dva terenska izveštaja sa brojem 38 biće pretvorena u terenski izveštaj 1 (TI 38?) i terenski izveštaj 2 (TI 38).
 2 Opisi nalaza i korišćena terminologija preuzeti su iz dokumentacije i objavljenih radova u autentičnom obliku radi dalje analize u radu.

formisan) i jedna antropomorfna figurina. U izveštaju se dalje navodi da „figurina je bila okrenuta licem severu i nalazila se između tronožaca tako da joj je najveći (deformisani) nalazio iza nje, srednji (bez poklopca) s njene desne strane i najmanji sa njene leve strane“ (sl.1).

3. Osim nalaza koji čine kultnu skupinu, u izveštaju se spominje i nalaz u neposrednoj blizini skupine – četvoronožni žrtvenik. Žrtvenik je okarakterisan kao slabo pečen i veoma trošan, te nije mogao u potpunosti da bude iskopan, jer je većim delom bio priklješten kompaktnim lepom. Pored toga, navodi se i nalaz velikog suda – pitosa i manjeg suda sa poklopcem, a u njegovoj blizini i male figurine. To su nalazi nađeni u blizini velikog tronošca. Svi nalazi su iscrtani, premereni i opisani, a na kraju izveštaja data je slobodna likovna predstava nalaza u akvarelnici koja prikazuje antropomorfnu figurinu okruženu sa tri tronošca, kao prema opisu nalaza (sl.2).

Slika 2. Fotografija likovnog prikaza *kultne skupine* prema izveštaju 1 (autor, Natalija Čosić)

Drugi tip dokumentacije je foto-dokumentacija, odnosno album broj 1, koji obuhvata arheološke radove iz 1968–1969. godine. Kao i kod prethodnog izvora, dokument nije posvećen samo nalazu kultne grupe, već i vizuelnom dokumentovanju svih arheoloških radova tokom 1968. i 1969. godine.

1. Album počinje od otkrića arheološkog lokaliteta Medvednjak 7.aprila 1968. godine. Zastupljene su fotografije sa iskopavanja u oktobru 1968. godine, pozicije sonde, fotografije profila i rada arheološke ekipe. Na šestoj strani dokumenta dat je i kratak opis radova u periodu od 21. oktobra do 2. novembra 1968. godine – otvaranje sonde od M-V do M-IX.
2. Navode se podaci da su u sondi C-VIII otkopani delovi druge neolitske kuće i delovi sa ostavom 150 kugli, minijaturnih sudića i koštane ogrlice. U ovoj sondi iskopana je „*kultna grupa od tri tronošca i jedne čovekolike figurine, dva manja suda sa ostacima pšenice*“ (album 1) (sl. 3, 4).

Slika 3. Prva fotografija stranice albuma 1 koja se odnosi na kultnu grupu (autor, Natalija Čosić)

Slika 4. Druga fotografija stranice albuma 1 koja se odnosi na kultnu grupu (autor, Natalija Čosić)

3. Do kraja albuma, kultna grupa je predstavljena grupnom fotografijom nalaza, pojedinačnim fotografijama artefakata kulturne grupe, kao i dvema fotografijama sudova sa pšenicom. Antropomorfna figurina je dobila naziv Čairka, potpisana ispod fotografije jedne figurine sa lokaliteta Selevac – Selevčanka i figurine iz Kloke – Klokčanin (sl. 5). Na kraju albuma je fotografija na kojoj su tri tronošca postavljena oko antropomorfne figurine, sa legendom gde je naznačeno da je reč o kulturnoj skupini iz vinčanske faze neolitske kulture, pronađenoj na

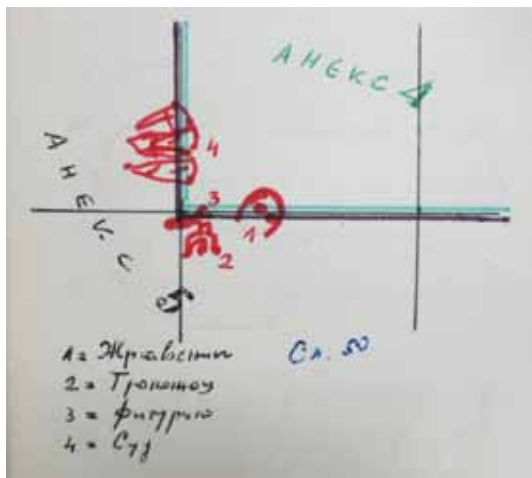
Slika 5. Fotografija stranice albuma 1 na kojoj su prikazane figurine sa tri različita lokaliteta na kojima je Narodni muzej u Smederevskoj Palanci realizovao arheološka istraživanja u tom periodu (autor, Natalija Čosić)

lokalitetu Medvednjak, koja je izlagana u okviru izložbe *Neolit srednjeg Bal-kana* u Londonu, Šefildu i Birminghamu kao i u Randersu, u Danskoj.

Treći izvor podataka u ovoj kategoriji predstavlja terenski izveštaj broj 2, u arhivi Muzeja zaveden kao terenski izveštaj 38 (TI 38), kao objedinjeni izveštaj o iskopavanjima: „*Izveštaj o radovima na otvaranju sonde V, VI, VII, VIII i IX u lokalitetu Medvednjak od 21. oktobra do 2. novembra 1968. g.*“.

1. U izveštaju je spomenut arheološki tim Muzeja koji je organizovao i realizovao iskopavanja sonde od V do VIII, gde su ranije otvorene četiri sonde – I, II, III i IV. Zapravo, na samom početku izveštaja saznajemo da je prethodno vršeno rekognosciranje terena 18. oktobra, te je nakon toga odlučeno da se vrši sondiranje na parceli 1461, u vlasništvu Cvetana Mladenovića.³ Pored tima koji je оформljen od zaposlenih u Muzeju (v. terenski izveštaj 1), pobrojani su i *kopači* koje je Muzej angažovao da učestvuju na iskopavanjima. Svaka sonda predstavljena je u zasebnom segmentu. Sekcija koja opisuje sondu VIII vezuje se za pronalazak *Grupe artefakata*. U izveštaju je napisano da je iskopavanje sonde VIII započeto 26. oktobra i završeno 1. novembra 1968. godine.
2. U izveštaju je nalaz opisan na sledeći način:

„u jugozapadnom uglu aneksa 4 u neposrednoj međusobnoj blizini nađeno je: jedan veliki žrtvenik (M-VI-II- 108), tronožac (M-VIII- 107) i figurina (M-VIII-110) bogato ornamentisana, što indicira da se ovde nalazilo svetilište. Sve ovo je gorelo (sl. 50). Žrtvenik je nađen prevrnut tako da nožice štrče u vis, tronožac je nađen u položenom položaju (na boku), a figurina je ležala u vodoravnom položaju sa leđima na gore“ (terenski izveštaj 2, 62) (sl. 6).

Slika 6. Fotografija skice nalaza artefakta koji su opisani kao deo Grupe artefakata na sl. 50, prema izveštaju 2 (autor, Natalija Ćosić)

- 3 U izveštaju je navedeno da je dogovoreno istraživanje na parceli 1461 Cvetana Mladenovića, a kasnije se pominje i ime Branka Mladenovića, sina Cvetana Mladenovića. Zaključeno je da je reč o grešci autora terenskog izveštaja br. 38, te su u tekstu prezimena ispravljena u skladu s drugim izveštajima i publikovanim materijalom.

3. Prilikom opisivanja nalaza, od onih relevantnih spomenuti su još i nalaz ostave od 150 kugli, prečnika 38–51mm, i fragmenti crvenih sudova koji su pronađeni među kuglama (M-VIII–25), kao i sud većih razmera, veoma loše pečen i vrlo trošan, otkriven severozapadno od nalaza *Grupe artefakata*. Važno je napomenuti da su na kraju celog izveštaja, u prikazu tlocrta u razmeri 1:100, prikazane sve sonde, a u sondi VIII je ucrtano da su pronađene dve kuće. Na kraju dela o sondi VIII postoji lista kotiranog materijala sa merama (x, y i dubina nalaza), kao i skice materijala sa ucrtanim dimenzijama i raznim terenskim i muzejskim oznakama.

MREŽA PODATAKA 2 – PRVE PUBLIKACIJE

Druga mreža podataka zasniva se na informacijama iz prvog publikovanog materijala. Prvenstveno se oslanja na prvo pominjanje, dakle primarnu, formalnu interpretaciju, a potom i na članak koji je posvećen samo ovom nalazu.

1. Grupa artefakata je prvi put predstavljena javnosti u okviru kataloga izložbe *The Arts of the First farmers*, koji je napravljen povodom serija izložbi u Engleskoj (v. mreža podataka 3). Kolin Renfru (Colin Renfrew), u tekstu istog naslova kao i katalog izložbe, a u delu u kojem opisuje Vinčansku kulturu i kontekst pronalaženja figurina, oslanja se na interpretaciju Dragoslava Srejovića⁴ da su figurine najverovatnije pravljene za magijske ili ritualne svrhe i da su nakon upotrebe odbacivane.
2. S tim u vezi, on navodi nalaz iz Smederevske Palanke koji predstavlja grupu od tri specijalna tronošca – ritona, koji su pronađeni u asocijaciji sa figurinom. Kao drugi primer navodi nalaz iz Divostina (Renfrew 1969, 14). Drugo pominjanje u okviru iste publikacije jeste u delu u kom govori o funkciji figurina. Renfru na samom kraju diskusije navodi: „*U diskusiji o funkciji, zanimljiva (intrigantna) grupa 'ritualnih' posuda iz Smederevske Palanke mora biti citirana (PI 10; 181–4)*“ (Renfrew 1969, 18). Nakon toga ponovo spominje nalaz iz Divostina.
3. Na tabli 10, zajedno su prikazani nalaz tronožaca – ritona, pronađenih zajedno sa figurinom iz Medvednjaka i nalaz iz Divostina (sl. 7).

4 U originalnom tekstu Renfrua ne spominje se referenca, ali pretpostavka je da se odnosi na tekstove D. Srejovića o neolitskoj plastici. Jedan od njih objavljen je u *Неолитиу Централној Балкана* (1968): *Неолићка илацика централнобалканској иодручја* (Срејовић 1968, 177–240). Rezime teksta na francuskom jeziku, koji se nalazi na kraju publikacije (Срејовић 1968, XIX–XXIV), moguće je izvor u tekstu Kolina Renfrua.

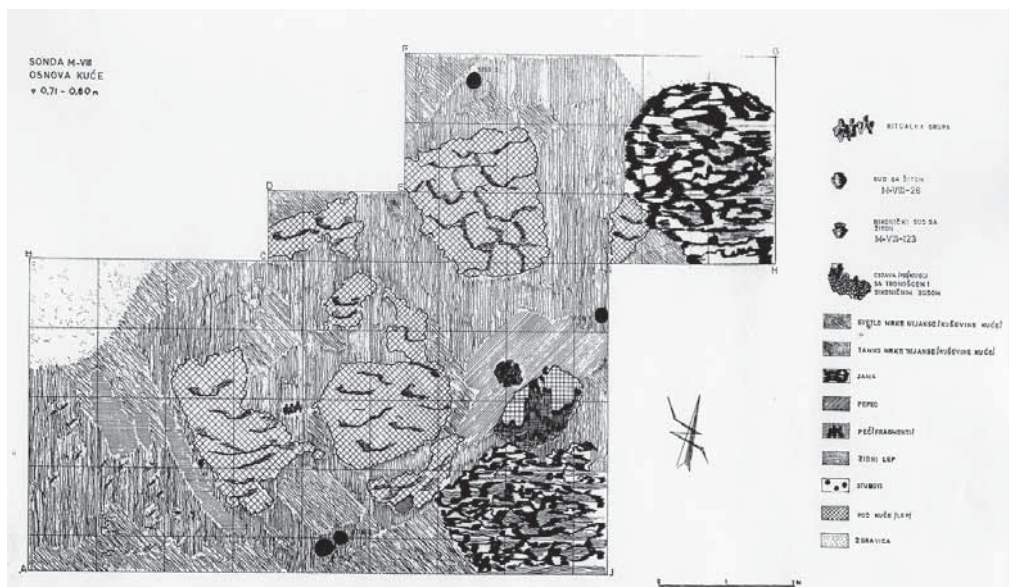
Slika 7. Fotografija priloga kataloga izložbe *The Art of the First Farmers*, prema C. Renfrew, 1969 (autor, Natalija Ćosić)

Drugi izvor podataka zasniva se na informacijama iz prvog, i zasad jedinog, publikovanog, članka u Zborniku Narodnog muzeja VIII koji se odnosi na ovaj nalaz – *Неолијтска ритуална група из Смедеревске Паланке* (Галовић, 1975).

1. Tekst počinje isticanjem značaja ovog nalaza materijalne kulture iz praistorije u ataru Smederevske Palanke (Grupe) i njegovim dovodeњem u vezu sa jedinim prethodnim nalazom svetske vrednosti, nalazom vrednim pomena – s kamejom iz Kusatka iz vremena rimske dominacije u tim krajevima. Dalje se spominje početak istraživanja lokaliteta, zbog otkrića veće količine fragmenata, neolitske keramike i kućnog lepa prilikom kopanja zemlje za ciglu, kao i detalji u vezi sa lokacijom Medvednjaka na imanju Cvetana Marjanovića, na njivi Čair.
2. Konačno, u tekstu se navodi da je u „рушевини неолитске куће ошкривена између осталої, и неолитска ілинена сїайиуеїа каснијеї винчанскої неолитскої іериода заједно са їри ілинена їроношица, шїїо їредсїавља једну необичну їруїу коју смо овде условно назвали

рићуална“ (Галовић 1975, 21–22). Nešto kasnije, pre ulaska u diskusiju i interpretaciju nalaza u poređenju sa drugim lokalitetima vinčanske kulture, autor navodi: „*ради јасноће излајања и извођења пошребних закључака о материјалу коме припада неопитиска рићуална група са Медведњака пошребно је пре свега дајти опис материјала*“ (Галовић 1975, 23). U nastavku ovog dela teksta opisano je sedam nalaza: stajaća vinčanska figurina iz kasnog neolita (M-VIII–110), pronađena zajedno sa tri tronošca (M-VIII–48, 122 i 107), različite visine sa spiraloidnim urezima, potom bikonični sudić, deformisan u požaru, koji je sadržao karbonizovano žito (M-VIII–26), bikonična zdelica, takođe sa karbonizovanim žitom (M-VIII–123). Na kraju je pomenuta i rekonstruisana bikonična zdelica (M-VIII–30), čiji fragmenti su pronađeni u ostavi 150 kugli (Галовић 1975).

2. Autor članka je nalaz ritualne grupe smestio u širi kontekst nalaza u okviru ruševine neolitske kuće, nepravilnog pravougaonog oblika, dužine do 6m. Kao nalaze vredne pomena Galović izdvaja ponovo poslednja tri nalaza koja je prethodno svrstao u ritualnu grupu, ali sada ih izdvaja radi pojašnjavanja konteksta u kom je pronađena ritualna grupa. Pominje nalaz bikonične zdele u kojoj je bilo karbonizovano žito na udaljenosti od oko 1,5 m jugozapadno od ritualne grupe, potom nalaz grupe od 150 glinenih kugli, fragmenata posude i jednog glinenog tronošca na 3 m severoistočno od ritualne grupe, kao i nalaz još jedne bikonične zdele, na samom podu kuće, koja je takođe sadržala karbonizovano

Slika 8. Prikaz položaja nalaza ritualne grupe u sondi 8, prema P.Галовић, 1975 (autor, Natalija Čosić)

žito, na 0,3 m istočno od kugli. Svi nalazi pronađeni su na dubini od 0,70–0,80 m. Pored toga, u članku je spomenuto da je među ruševinama neolitske kuće pronađena izvesna količina karbonizovanog žita u sudovima i na podu porušene kuće. U fusnoti je navedeno da su nalazi žita poslani na analizu na Univerzitet u Šefildu (University of Sheffield), što potvrđuje i izveštaj o analizama. Uzorke je analizirala J. Renfrew (J. Renfrew) (Галовић 1975, 22) i kasnije objavila rezultate u članku iz 1979. godine u časopisu *Archaeo-Physika* 8. Analizom su identifikovane tri vrste: *Triticum aestivum*, *monococum* i *dicocum*. Na kraju članka se nalaze prikazi nalaza u sondi 8 (sl. 8).

MREŽA PODATAKA 3 – SEKUNDARNE INTERPRETACIJE

Treća mreža podataka predstavlja podatke koji se šire van osnovnih granica nalaza *Grupe artefakata* i podrazumeva prelazak podataka iz osnovnih konteksta u nove ili drugačije interpretacije. Jedna vrsta kretanja odnosi se na citatni sistem u akademskoj sferi, a druga na „prelazak“ arheološkog nalaza u muzejske domene.

Pored navedenih osnovnih izvora koji su kodifikovali nalaz kao ritualnu grupu, u kasnijim radovima različitih autora konstatovani su pomeni bilo ritualne grupe (Katunar 1988), ili uopšteno nalaza ritualnih predmeta sa lokaliteta Medvednjak (Lazić et al. 1988, 84), potom analize karbonizovanog žita u kontekstu proučavanja istorijata arheobotanike u Srbiji (Borojević 2006; Filipović i Obradović, 2013), ili proučavanje pojedinačnih artefakata skupine, poput figurina i određenih aspekata njihove upotrebe (Porčić 2011).

Osnivanjem Muzeja i paralelnih istraživanja, na arheološku kartu Muzeja ubeleženo je nekoliko praistorijskih nalazišta, među kojima su se po bogatstvu i značaju materijala ili istraženosti izdvojila dva naselja vinčanske kulture: Selevac i Medvednjak. U okviru redovnih delatnosti, Muzej je od prikupljenih nalaza kreirao tokom sedamdesetih godina prošlog veka stalnu muzejsku postavku koja je sadržala i segment posvećen arheološkoj zbirci Muzeja. Nalaz tronožaca i antropomorfne figurine nalazio se od početka u izložbenim konceptima Muzeja. S druge strane, zbog specifičnosti nalaza, Grupa artefakata bila je, osim na izložbi u Narodnom muzeju u Smederevskoj Palanci, prikazana i na izložbama u Engleskoj i Danskoj, gde je svrstana među tadašnje najrepresntativnije praistorijske nalaze sa teritorije bivše Jugoslavije. U najnovijem konceptu, na izložbi *Између косиума и орнаментіа*, koja je otvorena u aprilu 2015. godine, zbog svoje bogate ornamentike, korišćena je samo antropomorfna figurina *Čairka*, koja je deo *Grupe artefakata*. Pored arheoloških interpretacija, *ritualna grupa* našla se i u okviru amaterskog, pseudonaučnog prikaza nalaza i lokaliteta Medvednjak u katalogu izložbe *Ljudi iz Medvedeg luga: priča o neolitu*, autora Branka Najholda.

BIOGRAFIJE U AKCIJI

Razumevanje toga kako ljudi, predmeti, profesije i institucije doprinose usporavanju ili skretanju određenih procesa i na koji način različiti postupci, tehnike i procedure utiču na formiranje ili konsolidovanje slike prošlosti, blisko je povezano sa preispitivanjem praksi koje su povezane sa proizvodnjom znanja.

Stoga praćenje formiranja biografije predmeta posredstvom različitih mreža podataka, kao lupa kroz koje se posmatraju svi tokovi i kanali interakcija, u radu počiva na istraživanju u domenu studija materijalne kulture, odnosno koncepta biografije predmeta kao analitičke kategorije i, s druge strane, produkcije naučnog znanja u teoriji aktera i mreža. Ove dve teorijske pozicije odabrane su zato što obuhvataju glavne motive u ovom radu – biografiju kao istraživačku kategoriju i, s druge strane, dovodenje u istu ravan ljudi i predmeta. Takođe, važno je napomenuti da će u radu biti osvrta i na zapažanja drugih autora, ali se ona vezuju za specifična mesta ili fenomene u otkrivanju slojeva i koraka u procesu formiranja biografije *Grupe artefakata*.

U antropološkim istraživanjima u prvoj polovini XX veka nije postojao realni interes za upotrebu biografija kao metodološkog alata. Nakon tog trenutka u istoriji, ova istraživačka kategorija postajala je sve prisutnija, te je korišćena iz više pravaca i razmatrana u antropološkim studijama (Lagness 1965). Upotreba biografije može biti pojednostavljena, na primer pisanjem realne, uočljive biografije posmatranog predmeta istraživanja ili konstruisanjem jedne celovite biografije iz različitih odabranih elemenata koji su prepoznati kao važni, ključni trenuci u nečijem životnom ciklusu. Fokus u tim istraživanjima je naravno bio na ljudima u različitim društvima koja su bila deo antropoloških ekspedicija ili istraživanja. Međutim, u studijama materijalne kulture, Igor Kopitof (Igor Kopytoff), u svom istraživanju biografije predmeta, smatra da je korišćenje ovog pristupa sa teorijskog aspekta mnogo kompleksnije. Kompleksnost je najpre definisana konceptom koji podrazumeva raspon različitih biografskih mogućnosti unutar posmatranog sistema, društvenog okruženja, poput idealizovanih biografija, sakrivenih elemenata, ili toga šta je u fokusu istraživanja i toga koji su aspekti utišani, a koji pojačani. Takođe, Kopitof dalje pojašnjava da je isti set pitanja koji se koristi za proučavanje biografije ljudi moguće primeniti na istraživanje biografija predmeta. On ističe da jedan predmet, poput čoveka, može imati više društvenih i kulturnih biografija, ali da ne mora svaka od njih biti važna za praćenje životnog ciklusa. Suština uvažavanja i prepoznavanja društvene i kulturne biografije predmeta ogleda se u tome da nije važno samo to sa čim biografija predmeta dolazi u kontakt, već i na koji način i iz koje perspektive se to čini. Važno je imati na umu različite faze u *životu* predmeta, kao i to da različite informacije u tim fazama oblikuju podatke koji grade i slažu priču o artefaktima (Kopytoff 1986, 66–68; Shanks 1998).

S druge strane, jedan od načina na koji je moguće sagledavati formiranje biografije predmeta i konstruisanje naučnih činjenica, kroz uvezane i neočigledne postupke, različite aktere i elemente, jeste primena teorije aktera i mreža (ANT), koja je koristan alat u raskrinkavanju nespojivosti i naizgled nevažnih veza naspram onih jasnih, uočljivih i očekivanih praksi.

Jedan od važnih istraživača za ovo pitanje je Bruno Latur (Bruno Latour), francuski antropolog nauke. Njegov rad predstavlja značajnu potku kada govorimo o procesu konstruisanja naučne činjenice. On je, baveći se etnografijom naučne prakse u laboratorijskom životu, napravio pomak u sagledavanju procesa iza naučnih kulisa. Rezultat tog rada sa kolegom Stivom Vulgarom (Steve Woolgar) jeste studija *Laboratory life. Construction of Scientific fact* (1986). Oni su se prilikom posmatranja i beleženja različitih aktivnosti koje se odvijaju u laboratoriji najviše fokusirali na praćenje procesa izvođenja zaključaka, manipulisanje podacima, uvođenje i kontrolisanje različitih činjenica, na to šta motiviraju naučnike i kakva je grupna dinamika ili odnos između činjenica i artefakata. U cilju ilustracije i daljeg istraživanja laboratorijskog života i nastanka naučnog znanja, oni su svoje ispitivanje smestili u prostor mreža. Mrežu su definisali kao skup pozicija u okviru kojih određeni predmet ima značenje, te postaje jasno i da je postojanost, opstanak i integritet predmeta relevantan samo za određenu mrežu ili mreže (Latour and Woolgar 1986, 105).

Bruno Latur je doprineo teorijom aktera i mreža, koja je definisana i uobličena još osamdesetih godina XX veka. Na putu formiranja ove teorije analize društvenih odnosa, obrazaca i praksi, on nije radio sam. Pored Latura, koji se smatra osnivačem ove teorije, na tom teorijskom konceptu radili su i Džon Lo (John Law) i Mišel Kalon (Michel Callon). Osim radikalne kritičnosti prema glavnim tokovima sociologije, najkarakterističnije obeležje ANT jeste proširivanje dejstvenosti sa ljudskih na ne-ljudske entitete (Spasić 2007, 46; Škorić 2010, 474). Dakle, osim uvažavanju ljudskih entiteta, jednaka važnost u učešću građenja mreže društvenih odnosa daje se i predmetima, životinjama ili prirodi, što je od velike koristi i značaja kada govorimo o primeni teorije i analize mreža u arheologiji. Zato Latur, umesto uobičajenog termina *akter*, predlaže korišćenje termina *aktant*. I sam Latur, opisujući teoriju aktera i mreža te način na koji su ne-ljudski delatnici uključeni, govori sledeće:

„Ukoliko je aktivnost a priori ograničena na samo ono što ‘s namerom’ i ‘značenjem’ ljudi rade, teško je uvideti na koji način čekić, korpa, vrata, ormar, tepih, šolja, etiketa mogu da vrše neku aktivnost.[...] sve što⁵ modifikuje postojeće stanje i odnose stvarajući razliku, jeste akter – ili, ukoliko nema još uvek jasno obličje, aktant“ (Latour 2005, 71).

5 U engleskom *any thing*, koristeći igru reči da istakne uključenost i stvari i predmeta, odnosno ne-ljudskih delatnika.

Latur i njegovi saradnici, a najviše on sam, smatrali su da se sve dešava kroz jednu umreženost, *asocijacijama* ili *prevođenjem*. Prevođenje je veoma karakterističan termin za teoriju mreža i aktera i nalazi se u samoj esenciji Laturvog poimanja mreže, njenog građenja i funkcionisanja. Prevođenje podrazumeva stalnu aktivnost i vrstu pomeranja (*deplacement*). Ono ne podrazumeva samo fizičko pomeranje, jer prevođenjem, u suštini, ništa ne ostaje u izvornom obliku i stanju, ali kao kompenzacijom, dolazi do uspostavljanja veze sa nečim drugim (Spasić 2007, 52–53).

POMERANJE UNUTAR MREŽE

Teorija i analiza socijalnih mreža stiču sve veću popularnost među sociolozima i antropolozima, ali i kod drugih istraživača u društvenim i prirodnim naukama, pa tako i u arheologiji. Osnovni razlog za porast interesovanja leži u tome (a zato je i korišćena u ovom radu) što teorija nudi drugačiji pristup pri traženju odgovora na neka ustaljena društvena pitanja o praksama, međusobnim interakcijama i obrascima ponašanja (Sokolovska i Škorić 2011,7; Škorić i Kišjuhas 2011, 7, 12). Međutim, ono po čemu se teorija aktera i mreža izdvaja kao značajan alat za ovaj rad jesu dve njene osnovne karakteristike. Prva se odnosi na definisanje i jednako vrednovanje ljudskih i ne-ljudskih delatnika, odnosno na uvođenje kategorije *aktant*. Drugi aspekt se odnosi na fenomen *prevođenja*, odnosno pomeranja u mreži. Ovo gledište se opet može razložiti na dva nivoa razumevanja pomeranja u mreži. Prvi, makro nivo, vezuje se za praćenje građenja biografije predmeta putem definisanih mreža podataka, odnosno praćenje pomeranja i promena značaja i uloge informacija u uobličavanju podataka. Drugi nivo je fokusiran na mikro procese i na to kako pomeranje predmeta, ali i podataka iz jednih pozicija na druge rezonira u mreži na aktere koji su uključeni, i *vice versa*. Recimo, najilustrativniji primer jeste pomeranje ritualne grupe iz arheološke mreže u muzejsku mrežu podataka, koje podrazumeva niz oscilacija, skretanja odnosa i zakrivljenja prostora oko aktera, a samim tim mnoštvo promena, o kojima će kasnije biti reči.

Pomeranje *Grupe artefakata*, definisano u laturovskim shvatanjima mrežnih odnosa, moguće je organizovati i predstaviti pomoću već ustanovljenih mreža podataka. Radi lakšeg snalaženja, podaci iz mreža podataka rezimirani su u tabeli 1. Šta se može zaključiti iz njih? Iz Mreže podataka 1 i 2 jasno je da ne postoji kodifikovana interpretacija sadržaja nalaza koji uslovno predstavlja ritualnu grupu. S druge strane, iz grafičkog prikaza međusobnog odnosa svih nalaza u sondi VIII, aneks 4, tačka M-VIII vidljivo je da postoje sve opisane pozicije artefakata koje su pojašnjene u mreži podataka 1 i 2, ali i dalje ostaje nejasno šta čini ritualnu grupu? Da li su to tri tronošca, različite veličine,

koja se nalaze neposredno uz antropomorfnu figurinu i „oko“ nje, ili žrtvenik, tronožac i figurina, pronađeni u različitim položajima, odnosno figurina, tri tronošca i tri bikonične keramičke posude? Sledeće logično pitanje odnosi se na to kako su ove razlike nastale? Kao što je već ukratko opisano, prva mreža podataka predstavlja informacije generisane iz muzejske dokumentacije, odnosno iz terenskih izveštaja i foto-dokumentacije Muzeja. Zapisi u njima ne čine gotove interpretacije, ali su ipak važan deo procesa istraživanja budući da predstavljaju prve artikulisane podatke o nalazima i onom što se dešava na terenu. Zapažanja, napomene i autentičnost načina i sadržaja beleženja predstavljaju značajan uvid u to kako arheološka istraživanja na terenu, klasifikacija i odabir materijala, informacije koje se beleže o svemu što se dešavalo i izdvajalo kao važno i značajno pri istraživanju reflektuju svu slojevitost odnosa između arheologa, istraživačkog projekta, terena kao prostora i samih artefakata (Lucas 2001; Olsen 2002, 264–267). Gavin Lukas je istraživao načine na koje različite konvencije ograničavaju ljude, dok su drugi istraživači proširili svoja stanovišta razmatrajući kako pravila i procedure utiču na ljudske kapacitete i pospešuju ih da na terenu artefakti i strukture postanu vidljiviji i uočljiviji (Lucas 2001; Yarrow 2003, 67). U trenutku prvih zapisa, dodeljivanja brojeva, simbola i oznaka, artefakti se opservacijama prevode u podatke, koji kasnije treba da posluže za analizu (Thomas and Kelley 2006). Tako izveštaji, formulari i druge vrste dokumentacije služe da ljudi, preko uspostavljenih procedura, kontrolišu i upravljaju svoja delanja. Stoga, onako kako regulišu sopstvena ponašanja i upravljaju njima na terenu, kao i putem formalnih oblika beleženja, arheolozi tako upravljaju istovremeno i uobličavanjem arheoloških podataka. Na taj način, korišćenje određenih konvencija i metoda utiče na efekte ili rezultate rada (Latour 1987; Yarrow 2003; 2008, 67). To može biti jedno od objašnjenja za to kako je u nekim dokumentima opisan kontekst i sadržaj nalaza kao grupa artefakata od tri tronošca i figurine, definisana kao kulturna skupina (terenski izveštaj 1; album 1; Renfrew 1969; Галовић 1975). S druge strane, u terenskom izveštaju broj 2, *Grupa artefakata* je opisana kao nalaz tronošca, figurine i žrtvenika. Dakle, iskorišćena su dva predmeta iz prethodnog izveštaja, a uvršćena je jedna potpuno nova vrsta nalaza – žrtvenik, dok kod Galovića postoji i proširena lista na kojoj su dodate i tri bikonične keramičke posude (Галовић 1975, 23). Takođe, uprkos detaljnosti, iznenađujuća je činjenica da u albumu 1, koji dokumentuje najrazličitije situacije na terenu, ekipu, sonde, profile, *in situ* nalaze, ne postoji fotografija *in situ* nalaza kulturne grupe, a u terenskom izveštaju 2 postoji jedna veoma mala skica rasporeda nalaza.

Pored toga, i kontekst nalaza je vrlo maglovit. S jedne strane, opisano je da su artefakti pronađeni u neposrednoj blizini tako da su poređani: u sredini figurina, levo ispred i iza nje tronošci, različitih dimenzija (terenski izveštaj 1; album 1; Renfrew 1969; Галовић 1975). S druge strane, u terenskom izveštaju 2 pominje se da antropomorfna figurina leži leđima okrenuta ka gore, tronožac na boku, a žr-

tvenik prevrnut na stranu. Ove pozicije nimalo ne upućuju na prethodno opisan i korišćen kontekst koji je definisan u naznačenim radovima. Da li je pozicija artefakata mogla samo uslovno da bude shvaćena tako da tronošci okružuju figurinu, s obzirom na konfiguraciju terena? U izveštaju 2 je upisan i izmeren pad terena, što je vidljivo i prema dubinama na kojima su artefakti pronađeni – na primer, jedan tronožac, M-VIII-48, pronađen na dosta većoj dubini, od 45 cm, u odnosu na ostale artefakte *Grupe*? Ali ovom pitanju ni u jednom izvoru nije posebno posvećena pažnja. Međutim, neminovno je pomiriti se s tim da arheologija nije samo materijalna kultura, već je i pisana reč, gde artikulisana misao ili podatak imaju svoj značaj u izgradnji analize bilo onoga što je iskopano, ili onoga šta je sa tim dalje urađeno (Olsen 2002, 266–267).

Tomas Jarou (Thomas Yarrow), takođe oslanjajući se na Latura, u svom istraživanju o tome kako arheolozi i artefakti utiču jedni na druge prilikom terenskih istraživanja smatra da su inicijalne zamisli arheologa o tome kako neka struktura ili nalaz izgleda na površini ili pretpostavke o prirodi samog lokaliteta na taj način *pomerene (deplacement)* ili modifikovane intervencijom samih artefakata prilikom susreta sa njima. Jarou dalje objašnjava da kao što materijalne karakteristike lokaliteta, struktura i artefakata na terenu utiču na to kako će arheolozi reagovati i delati, isto tako utiču i na to kako će razmišljati. S tim u vezi, razlike u interpretacijama određenog artefakta mogu da se jave već prilikom iskopavanja, ali se one tu i nivelišu kroz diskusije. Time nije samo stvorena interpretacija koja je u skladu sa kolektivnim mišljenjem na terenu, već je najčešće dosledna i opštim arheološkim saznanjima koja preovlađuju u toj oblasti ili arheološkom diskursu u tom periodu (Yarrow 2003, 70).

Ali ovo je zapravo samo jedna strana priče. Iako su već pomenute u uvodnom delu, rasprave o teoriji aktera i mreža i o nastanku naučnih činjenica, zgodno je ponovo napomenuti da se arheološke prakse više ne mogu posmatrati samo kao jednoobličan događaj susreta subjekta sa predmetom, već da arheolozi oblikuju i formiraju svoje materijalne dokaze u jednom specifičnom akademskom i društvenom okruženju u odnosu na terenske prakse (Lucas 2001, 15, 42). Jama nije sama iz zemlje prikazala nalaz *Grupe artefakata* u kontekstu kasnovinčanske kuće. Nalaz *Grupe artefakata* je tek nakon serije društvenih i materijalnih transformacija bio spreman da bude reprezentovan, putem ponovnih beleženja, analiza i interpretacija (Edgeworth 2007, 90). Drugo pomeranje ovog arheološkog nalaza dešava se ulaskom u akademsku mrežu podataka. Prva zvanična interpretacija koja je kodifikovala tri tronošca – ritona i antropomorfnu figurinu kao nalaz ritualnih predmeta jeste u tekstu Kolina Renfrua o vinčanskoj kulturi, za katalog izložbe *The Art of the First Farmers*. Tom prilikom je definisan samo sadržaj nalaza, ali naziv ritualna grupa još uvek nije bio uspostavljen. Prvi zvaničan članak koji je posvećen otkriću, interpretaciji i plasiranju naziva ritualna grupa konsolidovao je dosadašnje neujednačene podatke, a to je članak Radoslava Galovića *Неолићска ритуална група из Смедеревске Паланке*. Međutim, iako su tu prvi put tri tronošca i antropomorfna figurina

definisani kao ritualna grupa, na početku pomenutog teksta, na osnovu liste od sedam predmeta, ipak ostaje nejasno šta autor zapravo podrazumeva pod ritualnom grupom. Da li pod ritualnom grupom podrazumevamo samo prva četiri artefakta sa spiska ili i preostala tri koja se odnose na posude (Галовић 1975, 23)? Kasnije u tekstu, autor usklađuje tekst sa priložima, a ritualnu grupu konsoliduje kao skup figurine i tri tronošca.

Galović navodi da, možda, ne postoji dovoljno jasnih elemenata na osnovu kojih je moguće opisati neku kultnu radnju u vezi sa predmetima ritualne grupe. Ipak, na osnovu specifičnog položaja tronožaca i bogato ukrašene antropomorfne figurine u sredini skupine, kao i neposredne blizine 150 glinenih kugli, moguće je pretpostaviti da je reč o mestu na kome je na Medvednjaku izvođena neka vrsta kultnog obreda. Stoga, on smatra da je naziv ritualna grupa opravdan (Галовић 1975, 22–25). Iako davanje naziva predmetu ne predstavlja mnogo važan čin, imenovanje i obeležavanje kao i opredeljivanje nalaza, međutim, deo je procesa arheološke interpretacije i produkcije podataka. S jedne strane, to je pitanje uspostavljanja moći i osvajanja neosvojenog prostora i utvrđivanja pozicije i autoriteta. Na neki način, to je vrsta prevođenja (*deplacement, sensu Latour*), jer se time ostvaruje karakterizacija, artikulacija i prevođenje nekog nalaza u sfere koje su razumljive posredstvom pripisanih atributa i oznaka (Foucault 1994). Korišćenje uspostavljenih i kodifikovanih naziva govori o procesima koji stoje iza materijala sa iskopavanja, o interpretacijama, merama i odabiru informacija koje su učestvovala u definisanju nalaza (Palavestra 2013). Stoga je važno razumeti strategije i aktivnosti koje su se odigravale prilikom interpretacije nalaza i koje su usmeravale istraživanja i ideje, a na kraju i uticale na produkciju arheološkog znanja. Ovim pitanjem se u svojoj doktorskoj disertaciji mnogo šire bavila Tere Pruit (Terre Pruit), naročito problematizujući pitanje različitih kategorija autoriteta i produkcije znanja u arheologiji, počev od terenskih istraživanja i procesuiranja arheoloških činjenica, čime je skrenula pažnju na raznorodne mehanizme, faktore, procese i aktore koji učestvuju u tome (Pruit 2011).

Sledeća vrsta pomeranja predstavlja širenje mreže podataka van osnovnih granica nalaza, odnosno ulazak podataka o ritualnoj grupi u citatni sistem u akademskoj sferi i njihovo kretanje u njemu. Međutim, već tu se naslućuje izdvajanje, prečišćavanje i cepanje, odnosno raslojavanje osnovnog značaja nalaza i skupa podataka koji se vezuju za njega. Već u kataloškoj publikaciji Centra za arheološka istraživanja, koja se odnosi na neolitska naselja u dolini Jasenice, u priložima su pri opisivanju nalaza ritualne grupe prikazani samo *tripusi* (tronošci), i to u istoj prostornoj organizaciji, ali bez figurine (Katunar 1988, 28). Takođe, slična situacija je i u drugoj publikaciji Centra za arheološka istraživanja koja je izašla iste godine i posvećena je istorijatu arheoloških istraživanja neolita Srbije u periodu od 1948. do 1988. godine. Naime, u delu koji je posvećen lokalitetu Medvednjak, na samom kraju se kao izuzetni predmeti

kulta pominju jedino tronošci,⁶ sa cilindričnim recipijentom koji počiva na tri masivne konične noge, ukrašeni bojom i spiralnim motivom (Lazić et al. 1988, 84). U istoj publikaciji, u delu o arheobotaničkim istraživanjima koja su sprovedena na neolitskim lokalitetima u ovom periodu ne spominje se analiza nalaza karbonizovanog žita. Širenje mreže podataka van osnovnih okvira ogleđa se uglavnom u tome da su korišćeni samo pojedini elementi celokupne interpretacije ritualne grupe i njenog šireg konteksta. Tako se značaj analiza karbonizovanog žita sa lokaliteta Medvednjak, nađenog prilikom otkrića ritualne grupe, pominje u fusnotama ili tabelama u radovima R. Galovića (1975), J. Renfru (J. Renfrew 1979) ili pri istraživanju istorijata arheobotaničkih istraživanja u Srbiji (Borojević 2006; Filipović, Obradović 2013). Takođe, u analizi broja figurina koje su bile istovremeno u upotrebi u domaćinstvima kasnoneolitske vinčanske culture uzeta je u obzir samo *Čairka*, te ovaj rad predstavlja još jedan primer korišćenja samo određenih elemenata nalaza (Porčić 2011).

Prema shvatanju Majkla Šenksa (Michael Shanks), arheologija se može razumeti kao sistem destruktivnih aktova, pri čemu se i prikupljanje materijalne kulture, koja se primarno doživljava kao vid čuvanja, može razumeti kao destrukcija, jer se predmet premešta iz jedne sfere u drugu (Shanks 1998). Muzej, kao specifičan prostor koji sažima sva vremena i sve oblike, izdvaja i čuva sve što je vredno sećanja, preraspoređuje značaj i značenja artefakata. U prevođenju iz jedne ravni u drugu, muzej predmetima menja atribut u interakciji sa drugim učesnicima procesa i preoblikuje predmete putem različitih konvencija i procedura prevođenja. U tom procesu muzealizacije, muzeji prave predmete koje čuvaju u istoj meri u kojoj čuvanje zbirke formira muzej (Asman 1999; Law 1999, 3–4; Fuko 2005; Smith 2006; Carman 2010). Iako je, po svemu sudeći, nalaz ritualne grupe za područje Muzeja Smederevske Palanke bio veoma značajan nalaz koji je ubrajan u *svetske raritete* (album 1), biografija artefakata se menjala kroz prakse izlaganja i muzealizacije, počev od 1969. pa do 2015. godine.

U kratkom pregledu koji je Džefri Luis (Goeffrey Lewis) priredio za Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu opisuje se mobilnost i značaj izložbe u koju je, između ostalog, bio uvršćen i nalaz ritualne grupe sa Medvednjaka. Međutim, značajno je pomenuti da je godinu dana ranije, dakle 1968. godine, održana izložba *Neolit centralnog Balkana*, ali Medvednjak i nalazi sa lokaliteta nisu našli svoje mesto u katalogu, najverovatnije zato što se vreme izložbe poklapalo sa vremenom otkrića *Grupe artefakata*. Čini se da je *Grupa artefakata* prepoznata kao važna, te je prvobitni concept dopunjen, a predmeti su odmah izlagani u inostranstvu i svrstani u katalog među tadašnje najreprezentativnije nalaze praistorijske umetnosti, poput predmeta sa Lepenskog Vira i Vinče, koji su iz različitih razloga zavređivali svoja slavna mesta u arheologiji (Lewis, 1970;

6 U originalnom tekstu je napisano *altars*. Prema analogiji prevoda i korišćenja termina kod Katunara (1988), prevod za tripuse, odnosno tronošce je takođe *altars*. Ipak, isti termin je, na istoj strani, korišćen i za žrtvenike sa antropomorfnim glavama. Međutim, prema opisu iz teksta (Lazić et al. 1988), jasno je da se u ovom slučaju misli na tronošce.

Slika 9. Fotografija na kraju albuma 1, koja prikazuje kultnu grupu i podatke o izložbama na kojima je nalaz prikazan (autor, Natalija Čosić)

Галовић 1975). Izložba je (sl. 9) prvo bila prikazana u Gradskom muzeju u Šefildu (Sheffield City Museum), potom u Britanskom muzeju (British Museum) i, na kraju, u Birmingemskom muzeju i umetničkoj galeriji (Birmingham Museum and Art Gallery) – zbog bliske povezanosti sadržaja izložbe sa ser Čarlсом Hajdom, koji je važna figura u ranim istraživanjima na lokalitetu Vinča.

U pogledu uvođenja predmeta u muzejsku realnost i promene značaja i relevantnosti u kontekstu Laturovih mreža, postaje značajno gledište Mike Bal (Mieke Bal), koja muzejske prakse sagledava kroz samorefleksije i reprezentacije. Bal objašnjava da je priroda muzejskih praksi takva da muzej izlaganjem zapravo izlaže samog sebe i sopstveni kontekst (Bal 1994). Zaokret sudbine ritualne grupe u muzejskoj realnosti odigrava se na prvoj stalnoj postavci muzeja. Iako su pronađena i definisana kao jedna celina, tri tronošca koja opkružuju figurinu nisu na izložbenoj postavci predstavljena kroz osnovni kontekst i interpretaciju nalaza ritualne grupe. Tronošci su interpretativno postali deo iste kategorije i bili su izloženi zajedno, kao celina. Antropomorfna figurina je takođe bila izložena, ali u drugoj vitrini, nezavisno od drugih elemenata skupa. Posle dugog „mirovanja“, antropomorfna figurina je kao izdvojeni element iz grupe postala deo izložbene postavke Narodnog muzeja u Palanci 2015. godine u okviru izložbe *Između kostima i ornamenta. Čairka*⁷, gde kao samostalni element na izložbenoj postavci u grupi drugih figurina formira novu celinu u skladu sa sadašnjim tendencijama i interpretacijama. Autori izložbe želeli su da prikažu bogatstvo i raskoš umetničke obrade ovih predmeta, sa ciljem da skrenu pažnju na to da ukras može biti i nešto

7 Njeno ime, zabeleženo i pomenuto još 1969. godine u foto-dokumentaciji, album 1, očigledno se zadržalo samo kao lokalna vrednost, budući da naziv nije eksploatisan van Muzeja.

mного više. Želeli su da predstave svakodnevni život kroz interpretaciju ureza kao predstave odevnih predmeta, nakita i frizura (Шошић 2015, 4). Težnja ka izučavanju i prikazivanju svakodnevnog života, naročito kada su u pitanju vinčanske figurine, postala je trend u različitim muzejima Srbije, koji često nekritički grade rekonstrukciju prošlosti upošljavajući i upisujući različite „sadašnjosti“ kroz prošlosti (Kuzmanović-Cvetković 2013; 2014; Шошић 2015) (sl.10). Rezultat takvih poruka jesu naslovi u novinama poput *Stone Age mini-skirts and pre-historic women passion for fashion* (Derbyshire, 2007) ili *Vinčanske praistorijske mini suknje* (Политика). U dijalogu sa javnošću, arheolog se, isprepletan između savremenih zahteva publike i muzeoloških ili čak arheoloških trendova, suočava sa moralnim dilemama koje se tiču pitanja na koji način odgovoriti na zadatke prezentovanja prošlosti i svojih rezultata, i gde je početak ili kraj odgovornosti, ukoliko je ima (Babić 2014). Druga strana medalje ovakvih graničnih interpretacija jeste pojava i popularizovanje pseudonaučnih iskrivljenih predstava o prošlosti. Tako su predmeti *ritualne grupe*, po uzoru na članak Radoslava Galovića (Галовић 1975), uvršćeni u knjigu *Ljudi iz Medvedeg Luga – Priča o neolitu* (Najhold 2011), koja nudi amaterski prikaz neolita, lokaliteta, ali i pokretnih nalaza⁸. U kontekstu ovog rada, ona ne donosi nove informacije, osim što autor raspiruje svoje maštarije o kulturnim radnjama. Međutim, iako laički i

Slika 10. Rekonstrukcija načina odevenja vinčanskih figurina, u katalogu izložbe *Између костима и орнаментима*, prema Н. Шошић, 2015:13,15 (autor, Natalija Ćosić)

8 Iako nije u fokusu ovog teksta, još jedan zabrinjavajući aspekt ove knjige, ali i izložbe, jeste činjenica da su predmeti deo lične zbirke i kolekcionarskih aktivnosti autora i njegovih saradnika, što se u knjizi eksplicitno ističe na nekoliko mesta. Međutim, to ni na koji način nije uticalo na objavljivanje knjige niti na održavanje izložbe.

naučno neosnovana interpretacija, medijski senzacionalizam je izložbu i predstavljanje knjige prezentovao kao najtemeljniji i najsveobuhvatniji dokument o vinčanskom periodu (Vuković i Vujović 2013).

Prema mišljenju Mike Bal, poruka koju muzeji teže da pošalju istovremeno se uvek i vraća pošiljaocu, pa samim tim i predmeti dobijaju nova svojstva koja su uokvirena diskurzivnim težnjama muzeja i zaposlenih u muzeju. Ritualna grupa prestaje da predstavlja samo biografiju sopstvenog arheološkog konteksta već ističe osobenosti biografije muzeja i zaposlenih u muzeju (Bal 1994).

ZAKLJUČAK

Nakon pronalaza u kontekstu kasnovinčanskog neolitskog naselja, u okviru ruševine neolitske kuće, ritualna grupa preuzima aktivnu poziciju pokretača i nosioca procesa u građenju biografije putem interakcija sa različitim akterima (aktantima). U praćenju istorijata ovog nalaza suočavamo se sa još jednim važnim pitanjem, a ono se odnosi na arheološku dokumentaciju. Pokazala se važnost preciznog, detaljnog, ali nedvosmislenog beleženja. Dokumentacija na različitim nivoima, kao uobičajena konvencija arheološke prakse i procedura koja se ne dovodi u pitanje, zapravo diktira dalje tokove istraživanja i prevođenja informacija u podatke, a podataka u interpretacije koje nadalje komuniciraju u različitim pravcima. Ako uzmemo u obzir sve slojevitosti, grananja ili preoblikovanja na primeru nalaza grupe artefakata koja je definisana kao ritualna grupa, uočljivo je da je biografija predmeta jedna rastegljiva kategorija. Zapravo, nameće se pitanje da li je uopšte i moguće govoriti o jednoj biografiji ili je uvek reč o biografijama predmeta, koje, u zavisnosti od kategorija i karakteristika koje se analiziraju, imaju moć da nešto istaknu, da skrenu podatke u drugačijem pravcu ili zanemare elemente ukoliko je to potrebno (Kopitoff 1986). Naime, tako predmeti i istraživači više nisu postavljeni u dve striktno razdvojene ravni – društvene i predmetne sfere, sadašnjosti i prošlosti. Prema Šenkusu, sadašnjost prima materijalnost, a prošlost se sagledava kroz istoričnost. Arheologija postaje posmatrana kroz prizmu raznorodnih istorija i biografija predmeta, povezanosti i mobilnosti ljudi i artefakata. Oslikava se simetrija između nosioca i predmeta arheološkog znanja – arheologa i predmeta. Istorije arheologije na taj način postaju relacije, mreže odnosa ljudi i predmeta, različitih društvenih i kulturnih projekata, praksi, aspiracija, različitih predmeta i društvenih konteksta (Shanks 1998,18). Praćenjem biografija arheološkog nalaza i pomeranja artefakata u istraživačkoj mreži odnosa, u mogućnosti smo da sagledamo ne samo paradigmatške promene discipline koje imaju uticaja na interpretaciju materijalne kulture već i različite prakse i modalitete svih interakcija čiji je deo bio ili jeste predmet. Stoga, predmet je stvar koja okuplja, zbližava, skreće ili preusmerava interakcije. Predmet traje i povezuje u vremenske i prostorne aspekte: idealan je čvor u mreži (Olsen 2003, 98).

BIBLIOGRAFIJA

- Appadurai, Arjun, ed. 1986. *Social life of things*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Asman, Alaida. 1999. O metaforici sećanja. *Reč: časopis za književnost i kulturu* 56(2): 121–136.
- Attfield, Judy, ed. 2000. *Wild Things: The Material Culture of Everyday Life*. Oxford: Bloomsbury Academic.
- Babić, Staša. 2014. Zanat arheologa i dijalog sa javnošću. *Etnoantropološki problemi* 9(3): 563–573.
- Borojević, Ksenija. 2006. *Terra and Silva in the Pannonian Plain*. Oxford: Archaeopress.
- Bal, Mieke. 1994. „Telling Objects: A Narrative Perspective on Collecting “. In *The Cultures of Collecting*, ed. John Elsner and Roger Cardinal, 97–117. London: Reaktion Books.
- Carman, John. 2010. „Promotion to Heritage: How museum objects are made“, In *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe*, eds. Susanna Pettersson, Monika Hagedorn-Saupe, Teijamari Jyrkkiö, and Astrid Weij, 71–85. Berlin: Institut für Museumsforschung, Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz.
- Derbyshire, David. 2007. Stone Age mini-skirts and prehistoric women with a passion for fashion. *Daily mail* 12. novembar, odeljak Vesti, online izdanje: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-493239/Stone-Age-mini-skirts-prehistoric-women-passion-fashion.html>
- Edgeworth, Matt. 2006. „Multiple Origins, Development, and Potential of Ethnographies of Archaeology“. In *Ethnographies of Archaeological Practice, Cultural Encounters, Material Transformations*, ed. Matt Edgeworth, 1–19. Lanham: Rowman Altamira.
- Edgeworth, Matt. 2007. „Double-artefacts: exploring the other side of material culture“. In *Overcoming the Modern Invention of Material Culture*, eds. Vitor Oliveira Jorge and Julian Thomas. *Journal of Iberian Archaeology*, Special Issue 9–10: 89–96.
- Filipović, Dragana and Đurđa Obradović. 2013. „Archaeobotany at Neolithic Sites in Serbia: A Critical Overview of the Methods and Results“. In *Bioarheologija na Balkanu, bilans i perspektive*, ur. Nataša Miladinović-Radmilović i Selen Vitezović, 25–54. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Foucault, Michel. 1994. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage Books.
- Fuko, Mišel. 2005. „Druga mesta“. U *Mišel Fuko. 1926–1984–2004: hrestomatija*, ur. Pavle Milenković i Dušan Marinković, 29–36. Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija. <https://ebibliotekasocommunitas.files.wordpress.com/2011/12/misel-fuko-hrestomatija1.pdf>
- Галовић, Радослав. 1975. Неолитска ритуална група из Смедеревске Паланке. *Зборник Народној музеја VIII*: 21–34.

- Hodder, Ian. 2012. *Entangled: An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Kapitoff, Igor. 1986. „The cultural biography of things: commoditization as process“. In *The Social life of things: commodities in cultural perspective*, ed. Arjun Appadurai, 64–93. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katunar, Ratko. 1988. *Neolitska naselja u dolini Jasenice*. Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Кузмановић-Цветковић, Јулка. 2013. Плочник –прошлост уживо, *Етно-културолошки зборник XVII*: 87–92.
- Кузмановић-Цветковић, Јулка. 2014. Плочник на праисторијски начин. *Гласник Друштва конзерватора Србије* 38:165–172.
- Larson, Frances, Alison Petch and David Zeitlyn. 2007. Social networks and the creation of the Pitt Rivers Museum. *Journal of Material Culture* 12(3): 211–239.
- Latour, Bruno. 1987. *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge Mass.: Harvard University Press
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno and Steve Woolgar. 1986. *Laboratory life. Construction of Scientific Facts*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Lazić, Miroslav, Miodrag Sladić, i Ratko Katunar. 1988. „Medvednjak“, In *The Neolithic of Serbia. Archaeological research 1948–1988*, ed. Dragoslav Srejović, 83–84. Belgrade: The University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Centre for Archaeological Research.
- Law, John. 1999. „After ANT: Complexity, naming and topology“. In *Actor Network Theory and After*. eds. John Law and John Hassard, 1–15. Oxford: Blackwell.
- Lewis Geoffrey. 1970. The Arts of the First Farmers. *Зборник Народној Музеја* VI: 113–14.
- Lucas, Gavin. 2001. *Critical approaches to fieldwork: contemporary and historical archaeological practice*. London: Routledge.
- Miller, Daniel. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Blackwell.
- Najhold, Branko. 2011. *Ljudi iz Medvedeg Luga: priča o neolitu*. Zemun: Trag.
- Olsen, Bjornar. 2002. *Od predmeta do teksta*. Beograd: Geopoetika.
- Olsen, Bjørnar. 2003. Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2): 87–104.
- Olsen, Bjørnar. 2010. *In Defense of Things: Archaeology and the Ontology of Objects*. Lanham: Altamira Press.
- Палавестра, Александар. 2011. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду.

- Palavestra, Aleksandar. 2013. Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji. *Etnoantropološki problemi* 8(3): 681–715.
- Porčić, Marko. 2011. A tentative attempt to estimate the systemic number of the Late Neolithic Vinča culture figurines. *Etnoantropološki problemi* 6(3): 729–741.
- Pruitt, Terra. 2011. *Authority and the Production of Knowledge in Archaeology*. PhD diss. University of Cambridge.
- Renfrew, Colin. 1969. *The Arts of The First Farmers*. Sheffield: Sheffield City Museum.
- Shanks, Michael. 1998. The life of an artifact. *Fennoscandia Archeologica* 15: 15–42.
- Shanks, Michael, and Christopher Tilley. 2007. „Material Culture“, In *Museums in material World*, ed. Simon Knell, 79–94. London: Routledge.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of heritage*. London and New York: Routledge.
- Sokolovska, Valentina, i Marko Škorić. 2011. „Predgovor“, U *Analiza socijalnih mreža I*, ur. Valentina Sokolovska i Marko Škorić, 7–9. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad, Odsek za sociologiju.
- Spasić, Ivana. 2007. Bruno Latur, akteri-mreže i kritika kritičke sociologije, *Filozofija i društvo* 2/2007: 43–72.
- Срејовић, Драгослав. 1968. „Неолитска пластика централног Балкана“, У *Неолић Централној Балкана*, ур. Лазар Трифуновић, 177–240. Београд: Народни музеј.
- Škorić, Marko. 2010. *Sociologija nauke. Mertonovski i konstruktivistički programi*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Škorić, Marko, i Aleksej Kišjuhas. 2011. „Razvoj analize socijalnih mreža“, U *Analiza socijalnih mreža I*, ur. Valentina Sokolovska i Marko Škorić, 11–68. Filozofski fakultet Novi Sad, Odsek za sociologiju.
- Шошић, Ненад. 2015. *Између косџима и орнаментија. Антиројоморфне фиџурине Винчанске кулџуре*. Смедеревска Паланка: Народни музеј.
- Vinčanske praistorijske mini suknje, *Полиџика*, odeljak Spektar, Nauka online izdanje. <http://www.politika.rs/rubrike/spektar/Nauka/t53602.lt.html>
- Vuković Jasna, i Miroslav Vujović. 2014. Od informacije do poruke: arheologija i mediji u Srbiji. *Etnoantropološki problemi* 9(3): 609–624.
- Yarrow, Thomas. 2003. Artefactual Persons: The Relational Capacities of Persons and Things in the Practice of Excavation. *Norwegian Archaeological Review* 36(1): 65–73.
- Yarrow, Thomas. 2006. „Sites of Knowledge: Different Ways of Knowing an Archaeological Excavation“. In *Ethnographies of Archaeological Practice, Cultural Encounters, Material Transformations*, ed. Matt Edgeworth, 20–32. Lanham: Rowman Altamira.
- Yarrow, Thomas. 2008. In context: meaning, materiality and agency in the process of archaeological recording. In *Material agency: towards a non-anthropocentric approach*, eds. Carl Knapett and Lambros Malafouris, 121–138. New York: Springer.

Natalija Ćosić

Biography of the Find of “Ritual Group” from Medvednjak

Summary

Understanding how institutions contribute to slowing down or diverting certain processes in research and how different actions, aspirations and procedures contribute to the formation of formalized image of the past, is closely linked to the evaluation of practices associated with the production of knowledge.

Through example of archaeological find of Group of artifacts, defined as a „ritual group“ from the Neolithic site of Medvednjak near Smederevska Palanka, in this paper different ways are examined in which conventions and practices of archaeological research, in conjunction with products of field work, field documents, reports and data, become important in shaping interpretation and formation of the archaeological findings and knowledge. In the process of analysis, the question that arises is about relationship of things and people and the ways in which they are brought to the same level, through various conventions, procedures or through their variations. Therefore, in this paper, special attention will be put on how people and objects are modified in interaction with each other, particularly in the context of archaeological discoveries, translating information into data and interpretation of findings, through formal and informal rules and codes of the profession.

In order to track the history of archaeological find and its *deplacements* (*sensu* Latour) in a variety of data networks, the paper is based on research of object biography forming, in the light of actor – network theory. In this way, it is possible to consider not only the paradigmatic change in disciplines that have an impact on the interpretation of material culture, but also through a diversity of practices and interactions in which the object was or is a part of. The biography of the „ritual group“ through its multivocality, shows how different sets of data and their subsequent use, their transformations and shifts in the network, build and trigger various issues and processes both in the academic sphere and beyond.